

G‘AFUR G‘ULOM NASRIDA IJODIY KONSEPSIYA VA POETIK TASVIRNING O‘ZARO UYG‘UNLASHUVI

Muratova Gulbaxar Choriyevna,

Nukus davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada G‘afur G‘ulom nasrining yetakchi badiiy tamoyillari ijodiy konsepsiya va poetik tasvir uyg‘unligi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Adibning nasriy merosida ijtimoiy haqiqatni badiiy qayta yaratish, xalqona tafakkurga tayanish, inson qismati va ruhiy olamini kulgi, achinish, istehzo, lirik mayinlik va hayotiy detal vositasida ifodalash yetakchi usul darajasiga ko‘tarilgani ko‘rsatiladi. “Shum bola”, “Yodgor”, “Mening o‘g‘rigina bolam” singari asarlar misolida G‘afur G‘ulomning ijodiy konsepsiyasi faqat g‘oyaviy qatlamda emas, balki obraz tanlash, roviy pozitsiyasi, dialog qurilishi, leksik qatlam, xalqona iboralar, satira va yumor, nasr va nazmning tutashishida ham namoyon bo‘lishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: G‘afur G‘ulom, nasr, ijodiy konsepsiya, poetik tasvir, badiiy tafakkur, xalqona uslub, satira, yumor, dialog, obraz, kompozitsiya, “Shum bola”, “Yodgor”, “Mening o‘g‘rigina bolam”.

Kirish. XX asr o‘zbek adabiyoti taraqqiyotida G‘afur G‘ulom serqirra ijodkor sifatida nafaqat she‘riyat, balki nasrda ham alohida maktab yaratgan adiblardan biridir. Uning nasriy merosi tarkibida “Netay”, “Tirilgan murda”, “Yodgor”, “Shum bola” kabi qissalar hamda bir qator hikoyalar muhim o‘rin egallaydi. Adib nasrining yuksak badiiy qimmati faqat voqelikni tasvirlash ko‘lamida emas, balki hayot materialini xalq ruhiga, milliy nutq boyligiga, komik va fojiviy ohanglar almashinuviga tayangan holda qayta ishlash mahoratida ko‘rinadi. G‘afur G‘ulom ijodi haqida tuzilgan uslubiy qo‘llanmalar va ilmiy to‘plamlarda ham uning nasri umuminsoniy g‘oya va qarashlar bilan yo‘g‘rilgani, ayniqsa “Shum bola” va “Yodgor” kabi asarlarda xalq hayoti, davr ziddiyatlari va inson qismati badiiy timsol topgani alohida ta‘kidlanadi [1], [2]. Binobarin, G‘afur G‘ulom nasrini baholashda masalaning markaziga faqat mazmunni emas, shu mazmunni ko‘tarib turgan poetik shaklni qo‘yish talab etiladi. Chunki adibda g‘oya va tasvir bir-biridan mustaqil qatlam emas, ular o‘zaro singishib ketgan estetik tizimdir.

“Ijodiy konsepsiya” tushunchasi bu yerda yozuvchining hayotga munosabati, inson va jamiyat haqidagi badiiy qarashi, xarakter tanlash mezoni, voqelikni saralash prinsipi va estetik maqsadini anglatadi. “Poetik tasvir mutanosibligi” esa ana shu konsepsiyaning obraz, detal, dialog, kompozitsiya, ohang, xalqona so‘zlashuv, satirik burilish va lirik jilolar orqali o‘z tabiiy badiiy ko‘rinishini topishidir. G‘afur G‘ulom nasrida bu ikki qatlam orasida tafovut deyarli sezilmaydi. Adib ko‘pincha nazariy hukm chiqarmaydi, axloqiy xulosani ham tayyor holda taqdim etmaydi. U ijtimoiy muhitni qahramonning ko‘zi bilan ko‘rsatadi, xarakterlarni ularning nutqi orqali

ochadi, achchiq haqiqatni kulgi bilan yumshatadi, biroq yumshatish orqali kuchsizlantirmaydi. Natijada poetik tasvir g'oyaning tashqi qobig'i bo'lib qolmay, uning harakatdagi shakliga aylanadi. G'afur G'ulom nasrining o'qishli, tirik va uzoq yashovchan bo'lib qolish sabablaridan biri ham ana shunda. Adibning badiiy olamida insonning kulgisi ham, iztirobi ham, topqirligi ham, nochorligi ham hayotiy tafsilotlar ichida gavdalanadi va o'quvchi xotirasiga g'oya shaklida emas, ko'rinish, ohang va til jozibasi shaklida muhrlanadi [2], [3].

Adabiyotlar sharhi. G'afur G'ulom nasrining bosh tayanchlaridan biri folklor, xalq qissanavisligi va mumtoz hikoya qilish madaniyati bilan uzviy bog'liqligidir. "Shum bola" qissasi haqidagi ilmiy kuzatishlarda ushbu asar o'zbek an'anaviy xalq qissanavisligi hamda Sharq mumtoz qissachilik uslubini o'zida sintez qilgan muhim namuna sifatida baholanadi. Aynan shu sifat adibning ijodiy konsepsiyasini belgilaydi: u hayotni yuqoridan kuzatayotgan muallif sifatida emas, ichidan his etayotgan xalq farzandi sifatida ko'rsatadi. Qissadagi voqealarning bosh qahramon tilidan hikoya qilinishi shakliy hodisa emas, balki mazmuniy zaruratdir. Agar asarda roviyning pozitsiyasi o'zgarganda, ijodiy niyatning asosiy qismi ham kuchsizlashgan bo'lardi. Chunki G'afur G'ulom uchun haqiqat tashqi xolislikda emas, xalqona idrokning ichki jonliligida namoyon bo'ladi. Shuning uchun "Shum bola"dagi sarguzasht, kulgi, yolg'on, qochish, topqirlik, ochlik, darbadarlik singari hodisalar tasodifiy epizodlar emas, balki davrning ichki anatomiyasini ko'rsatuvchi badiiy belgilar tizimidir [1], [5], [6].

"Shum bola"da ijodiy konsepsiya bir tomondan yetimlik, beqarorlik, ijtimoiy adolatsizlik va omon qolish zarurati bilan belgilanadi, ikkinchi tomondan hayotga taslim bo'lmaydigan ichki quvvat va kulgi energiyasi bilan to'ldiriladi. Shu bois qahramon faqat sho'x, sho'rpehana yoki sarguzashtparast bola emas. U murakkab muhit ichida ulg'ayayotgan xalq farzandi, o'z davrining tirik ko'zi, ma'lum ma'noda ijtimoiy mezondir. Uning yoshi kichik bo'lsa-da, ko'rgan-kechirganlari keng; u darbadarlik yo'li orqali jamiyatning turli qatlamlari bilan to'qnashadi. Bu to'qnashuvlarda muallifning g'oyasi tayyor nasihat bilan emas, qahramonning reaksiyasi, ziyrakligi, nutqiy hozirjavobligi va hayotiy sharoitga moslashuvchanligi orqali ochiladi. Obraz tahliliga bag'ishlangan maqolalarda ham "Shum bola" qahramonining ichki va tashqi harakatlari bir-birini to'ldirishi, ruhiyat birinchi o'ringa chiqishi, muallif o'z badiiy niyatini sarguzasht oqimi davomida anglatib borishi qayd etiladi [5]. Demak, bu qissada poetik tasvirning asosiy yukini voqea emas, voqea ichida shakllanayotgan xarakter ko'taradi. Xarakter esa G'afur G'ulom

qalamida alohida portret chizish bilangina emas, vaziyatga kirish, vaziyatni til orqali yorish va vaziyatdan mazmun chiqarish orqali yaratiladi [1], [5].

Qissa poetikasining eng ta'sirchan qatlamlaridan biri dialogdir. "Shum bola" qissasidagi dialoglarning badiiy tahliliga bag'ishlangan tadqiqotda dialog asarning tuguni, voqealar rivoji, kulminatsiyasi va yechimini ta'sirli ifodalashga xizmat qilishi alohida ko'rsatiladi [6]. Darhaqiqat, G'afur G'ulom dialogni shunchaki tabiiy nutqni qayta berish vositasi sifatida emas, xarakter ochish, ijtimoiy qatlamlarni ajratish, zamonning botiniy kasalligini ko'rsatish, kulgi va tanqidni birlashtirish quroli sifatida ishlatadi. Qoravoyning o'g'rlar, domlalar, boylar, eshonlar va oddiy mehnatkashlar bilan bo'lgan suhbatlari asar mazmunining bevosita tashuvchisidir. Shu dialoglarda sheva, jargon, undov, luqma, hajviy keskinlik, xalqona ritorika va bolaning tabiiy topqirligi tutashadi. Muallifning ijodiy konsepsiyasida jamiyatning nosog'lom jihatlari balandparvoz hukmlar bilan emas, tilning o'zidan chiqib keladi. Bitta gapdan butun tabaka, bitta kinoyadan butun muhit, bitta javobdan butun xarakter ko'rinadi. Dialogning estetik kuchi ham shunda: u mazmuni ixchamlashtiradi, tasvirni jonlantiradi, muallif pozitsiyasini yashirin holda o'tkazadi. Qisqasi, "Shum bola"da dialog poetik bezak emas, ijodiy konsepsiyaning eng serharakat shaklidir [5], [6].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. G'afur G'ulom satira va yumorni ham konseptual darajaga ko'targan adiblardandir. Uning kulgisi shunchaki ko'ngilxushlik uchun emas, insoniylikni himoya qilish, ikkiyuzlamachilikni fosh etish, riyokorlik va zo'ravonlikni ichidan yemirish uchun xizmat qiladi. "Shum bola"dagi boy, mutaassib, manfaatparast yoki baxaybat ko'rinishga urinadigan personajlar ko'pincha o'z nutqi va qilig'i bilan o'zini o'zi fosh qiladi. Muallif ularga hukm o'qimaydi; ularni gapirtiradi, vaziyatga soladi, qahramon ko'zi bilan ko'rsatadi. Natijada hajv o'quvchini kuldiradi, ammo kulgi tagida alam saqlanadi. Bunday ikki qavatlilik G'afur G'ulom poetikasining muhim belgisi sanaladi. Qahramon boshidan kechirayotgan sarguzashtlar qanchalik kulgili bo'lsa, ularning tagidagi ijtimoiy sharoit shunchalik achchiqdir. Demak, ijodiy konsepsiya va poetik tasvir mutanosibligi aynan shu yerda yaqqol ko'rinadi: adib davr tanqidini ochiq deklaratsiya bilan emas, komik situatsiya bilan beradi; komik situatsiya esa mazmuni zaiflashtirmaydi, aksincha, uni o'quvchi xotirasiga yanada teranroq joylaydi [2], [5], [6].

"Yodgor" qissasi G'afur G'ulom nasrining boshqa bir qirrasini ochadi. Bu asarda ijodiy konsepsiya markaziga inson taqdiri, odamiylik, jamiyat bosimi, urf-odatning qotib qolgan shakllari va shaxsning axloqiy sinovi chiqadi. "Yodgor" haqidagi ilmiy talqinlarda qissaning kompozitsion qoliplash usuli folklordan

oziqlanishi, unda latifa, dostonchilik, qiziqchilik, satira va yumor unsurlari ijodiy o‘zlashtirilgani qayd etiladi [4]. Mazkur kuzatuv G‘afur G‘ulomning nasriy poetikasini tushunishda juda muhim. Negaki u jiddiy ijtimoiy muammoni og‘ir patetika bilan emas, xalqona hikoya qilish usuli bilan yoritadi. Shu yondashuv asarga tabiiylik, ravonlik va ichki issiqlik beradi. “Yodgor”dagi voqealar tashqi tomondan sodda ko‘rinsa-da, har bir epizod ortida ma’naviy tanlov masalasi yotadi. Muallif qahramonlarni qora va oq rangga bo‘lib tashlamaydi; ularni hayotiy vaziyat sinoviga soladi. Shunday qilganida poetik tasvir ichki murakkablikni ko‘tara boshlaydi. Asarda yumor fojiaga to‘sqinlik qilmaydi, aksincha, fojiviy mazmunning qabul qilinishini tabiiylashtiradi. Kulgining mayin qatlami bilan og‘riqli haqiqat yonma-yon turgani uchun qissa o‘quvchini siquvchi didaktik asar bo‘lib qolmaydi [4].

“Yodgor” poetikasida kompozitsiya ham g‘oyaga xizmat qiluvchi faol unsurdir. G‘afur G‘ulom asarda xalq og‘zaki ijodiga xos hikoya yo‘sinidan foydalanib, obrazlarni tayyor tavsif bilan emas, vaziyat ichida ochadi. Ayniqsa, Jo‘ra, Mehri va Yodgor bilan bog‘liq voqealar silsilasi orqali muallif insonning asl qiyofasi muhit bosimi ostida qanday sinovdan o‘tishini ko‘rsatadi. Bu yerda ijodiy konsepsiya insonparvarlikdan iborat bo‘lsa, poetik tasvirning tayanchi komik va dramatik ohanglarning bir-biriga suyanishidadir. Adib kulgili detal, xalqona ibora yoki qochirim orqali vaziyatning tashqi soddaligini ushlab turadi, ammo mazmun qatlamida fojia chuqurlashib boradi. Shunday ichki kontrast “Yodgor”ning estetik kuchini oshiradi. O‘quvchi matnda ko‘tarilgan ijtimoiy muammoni nazariy hukm sifatida emas, odamlar fe‘li, nutqi, xatti-harakati va bir-biriga munosabati orqali anglaydi. G‘afur G‘ulomning katta mahorati shundaki, u fojiaga xalqona tabassumni yo‘qotmasdan kiradi; natijada asarda poetik tasvir va ijodiy konsepsiya o‘rtasida biror sun‘iylik sezilmaydi [1], [4].

Adibning “Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasi bu mutanosiblikning yanada nozik ko‘rinishini beradi. Avvalo, sarlavhaning o‘zidayoq poetik topilma mujassam: salbiy ma‘nodagi “o‘g‘ri” so‘zi erkalash va mayinlik bildiruvchi “-gina” orqali yumshatiladi, shu bilan bir paytda xalqona rahm-shafqat va murakkab hissiy munosabat ochiladi. Til va uslub masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotda ham aynan shu jihat alohida qayd etilib, hikoyada umumxalq til uslubiga xos badiiy ifodalar individual bo‘yoqlar va konkret detallar asosida ishlatilgani ko‘rsatiladi [3]. Darhaqiqat, G‘afur G‘ulom bu hikoyada katta ijtimoiy haqiqatni ikki tasodifiy shaxs orasidagi dilkash muloqot orqali ochadi. O‘g‘ri va buvi o‘rtasidagi suhbatning samimiy, erkalovchi, goh hazilomuz, goh achchiq ohangi butun hikoyaning mazmunini markaziga aylanadi. Muallif o‘g‘rilik hodisasini jinoyat xronikasi sifatida

emas, tirikchilik, nochorlik, mehr, xalqona til va qalbning qayrilma holatlari orqali ko'rsatadi. Shu bois hikoya o'qilganda o'quvchi faqat voqeani emas, voqea ortidagi insoniy zaminni his qiladi. Bu esa ijodiy konsepsiyaning poetik tasvir vositasida nechog'li tabiiy ochilganidan dalolat beradi [1], [3].

“Mening o'g'rigina bolam”da tilning o'zi badiiy obrazga aylanadi. Hamidova kuzatganidek, hikoyada erkalash leksikasi, hissiy-ekspressiv birliklar, xalqona murojaatlar va dialogik tabiiylik juda faol qatnashadi [3]. “Buvijon”, “buvixon”, “aylanay”, “o'g'rigina bolam” singari birliklar faqat milliy kolorit yaratmaydi, balki muallifning insonni mutlaq inkor etmaslikka asoslangan axloqiy-estetik qarashini ham ochadi. Hikoyada badiiy tasvirning asosiy kuchi aynan konkret detal va jonli nutqdan kelib chiqadi. Yozuvchi bir-ikki ibora bilan butun ruhiy holatni ko'rsatadi, birgina lutfkor murojaat bilan qahramonlar orasidagi keskinlikni yumshatadi, ammo shu yumshoqlik ostida qashshoqlik va ijtimoiy dardning qattiq qatlamini yashirib qo'ymaydi. Demak, G'afur G'ulom nasrida poetik tasvir bir vaqtning o'zida estetik va ma'naviy funktsiya bajaradi. U matnga nafosat beradi, lekin nafosatni hayot haqiqatidan uzmaydi. Bu holat adib nasrining xalq qalbiga yaqin bo'lishida hal qiluvchi omillardan biridir [3].

Natijalar. G'afur G'ulom nasrining yana bir muhim xususiyati nasr va nazmning tabiiy tutashuvidir. Ilmiy kuzatishlarda adib hikoya va qissalarining ko'pchiligida she'riy parchalar, xalq og'zaki ijodidan olingan namunalar, mumtoz she'riyatga ishoralar va lirik ohanglar o'rinli qo'llanilgani aytiladi [2]. Bu hol bejiz emas. Adib uchun nasr quruq bayon maydoni emas; u ritm, ohang, ichki musiqiylik va hissiy to'lqinlarga boy badiiy makondir. Nasriy ifoda ichiga kirgan she'riy satr yoki lirik ohang tasvirning badiiy yukini ko'paytiradi, qahramonning ruhiy kechinmasini chuqurlashtiradi, ayrim hollarda dramatik vaziyatning aks-sadosiga aylanadi. Shunday paytlarda ijodiy konsepsiya yanada to'la ochiladi. Chunki inson haqidagi fikr faqat voqea bayoni bilan emas, hissiyot oqimi bilan ham beriladi. G'afur G'ulom nasrida liriklik tasvirni sekinlashtirmaydi, aksincha, mazmunning ichki tovushini eshittiradi. Xalqona qochirim, satirik ohang, lirik jilva va epik harakat o'rtasidagi bunday uyg'unlik adibga xos uslubiy fazilatdir [2], [4].

Adibning obraz yaratish mahorati ham uning ijodiy konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq. G'afur G'ulom odatda qahramonlarni tashqi tavsifga ko'mib yubormaydi. Ular ko'proq harakat, nutq, vaziyatga munosabat, hayotiy detal va ichki temperament orqali namoyon bo'ladi. Qoravoyning topqirligi, Yodgordagi insoniy sinovlar, “Mening o'g'rigina bolam”dagi dilkash va g'amgin suhbatlar bunga misoldir. Adib uchun obraz bu tayyor xarakter pasporti emas, balki ochilib boradigan ma'naviy

jarayondir. Shuning uchun u personajni muallif izohi bilan emas, voqelik bilan to'qnashuv jarayonida ko'rsatadi. Ana shu usul tufayli tasvir ham tirik, ishonarli va ko'p ma'noli bo'ladi. Masalan, "Shum bola"dagi ko'plab qahramonlar ko'p sahifalik portretsiz ham esda qoladi. Bunga sabab ularning "gapirishi", vaziyat ichida "ko'rinishi", biror kinoya yoki biror detali bilan o'zini ochishidir. Bunday badiiy ekonomiya G'afur G'ulom poetikasining kuchli tomonidir. U kam vosita bilan katta mazmun beradi, lekin soddalashtirmaydi [1], [5], [6].

Poetik tasvirning eng nozik ko'rinishlaridan biri detallardir. G'afur G'ulomning hikoya va qissalarida mahalla, hovli, tom, bozordagi mayda buyum, qovun, sapcha, tuynak, kiyim, murojaat shakli, hatto biror so'zning qo'llanishi ham semantik yuk bilan yashaydi. Bu detallarning vazifasi fon yaratish bilangina cheklanmaydi; ular qahramon dunyosini, ijtimoiy muhitni, tarixiy zamonni va muallif pozitsiyasini bir nuqtada tutashtiradi. "Mening o'g'rigina bolam" haqidagi maqolada konkret detal va umumxalq til unsurlari badiiy ifodaning tayanch qatlamini tashkil etishi ko'rsatilgan bo'lsa [3], "Shum bola"ga oid tadqiqotlarda esa qissaning jozibasi sarguzasht voqealari bilan birga qahramon hayotining iker-chikirlargacha ko'rsatilganida ekani aytiladi [5]. Bundan ko'rinadiki, G'afur G'ulom nazarida katta ijtimoiy haqiqat ko'pincha kichik detal ichida yashaydi. U umumlashmaga detaldan boradi, mavhumlikdan emas. Shu jihatdan uning poetik tasviri milliy realizmning yuksak namunasi sifatida namoyon bo'ladi. Unda obrazlilik turmushdan uzoqlashish hisobiga emas, turmushning eng jonli qatlamiga kirib borish orqali vujudga keladi [3], [5].

Xulosa va munozara. G'afur G'ulom nasrini kuzatish shuni ko'rsatadiki, adib ijodida g'oya va tasvir bir-biridan ajralgan holda yashamaydi. Uning ijodiy konsepsiyasi insonparvarlik, xalq hayotiga yaqinlik, ijtimoiy munosabatlardagi nohaqlikni fosh etish, qismat zarbalari ostida ham ichki quvvatni yo'qotmaydigan odam obrazini yaratish bilan belgilanadi. Poetik tasvir esa bu konsepsiyaning tashqi bezagi emas, uning ichki ishlash usulidir. "Shum bola"da xalqona roviy va dialoglar, "Yodgor"da folklorona kompozitsiya va kulgi-fojia uyg'unligi, "Mening o'g'rigina bolam"da milliy tilning samimiy va emotsional bo'yoqlari orqali muallifning badiiy niyati to'la ochiladi. Aslida G'afur G'ulom nasri kuchi aynan mana shu tabiiy mutanosiblikda mujassam: o'quvchi asardagi g'oyani mavhum fikr sifatida emas, til, obraz, vaziyat, detal va ohangning bitta estetik butunligida qabul qiladi [1], [3], [4], [5], [6].

Shunday ekan, G'afur G'ulom nasrida ijodiy konsepsiya va poetik tasvir mutanosibligini o'rganish faqat bitta adib uslubini tavsiflash bilangina cheklanmaydi. Bu tahlil XX asr o'zbek nasrining xalqona ildizlari, milliy realizmning ichki

imkoniyatlari, satira va lirizmning o‘zaro munosabati, badiiy tilning ma’naviy yukdorligi kabi masalalarni ham chuqurroq anglashga xizmat qiladi. G‘afur G‘ulom o‘z nasrida insonni ayblashdan ko‘ra tushunishga, muhitni inkor etishdan ko‘ra uni ichidan ko‘rsatishga, g‘oyani shiorga aylantirishdan ko‘ra obrazga singdirishga intilgan. Ana shu usul tufayli uning asarlari ham adabiy, ham ma’naviy hodisa sifatida yashab qolgan. Poetik tasvir bilan uyg‘unlashgan ijodiy konsepsiya G‘afur G‘ulom nasrini milliy adabiyotimizning bardavom estetik qadriyatlaridan biriga aylantirganini alohida ta’kidlash joiz [1], [2].

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘ulom G‘. Tanlangan asarlar. Nazm va nasr. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi matbaa-ijodiy uyi, 2003.
2. Ulug‘ov A. G‘afur G‘ulom hayoti va ijodini o‘rganish bo‘yicha dastur va uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, 2020.
3. Hamidova N. G‘afur G‘ulomning “Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasida umumxalq til uslubiga xos o‘z badiiy ifoda // Til va adabiyot ta’limi. – 2023. – № 11.
4. Xalbayeva O. A., Naurizbaeva D. J., Yesenova T. S. G‘afur G‘ulomning “Yodgor” qissasidagi asosiy obrazlar va inson taqdiri masalasi // Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar. – 2023.
5. Jo‘rayeva N. T. “Shum bola” asaridagi obrazlar tahlili // Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o‘rni va rivojlanish omillari. – 2024. – 3-to‘plam, 1-son.
6. Nartosheva M. V., Yusupov S. Sh. o‘. “Shum bola” qissasidagi dialoglarning badiiy tahlili // Journal of New Century Innovations. – 2024. – Vol. 48, Issue 2. – B. 32–34.

